

فصلنامه مطالعات سیاسی

سال سیزدهم، شماره ۴۹، پاییز ۱۳۹۹

صفحات: ۲۷-۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۸؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۷/۱۷

نوع مقاله: پژوهشی

تحلیل سندی روایات ناظر بر خشونت در برپایی حکومت مهدوی

سید علی طاهری* / مهدی مهریزی**

چکیده

برای دستیابی به چگونگی تشکیل حکومت امام زمان(ع)، راهی نداریم جز رجوع به روایات معصومین علیهم‌السلام، با مراجعه به این روایات، درمی‌یابیم که برخی، برپایی این حکومت را همراه با خشونت، بیان کرده‌اند. روش این پژوهش، مطالعه کتابخانه‌ای است و با مراجعه به کتاب‌های رجال و بررسی احوالات راویان، اعتبار یا عدم اعتبار اسناد این روایات را مورد بررسی قرار داده‌ایم. ما از بحث در سند روایات به دنبال اثبات صدور آن روایات از لسان اهل‌بیت علیهم‌السلام هستیم. حصول اطمینان به صدور روایت از معصوم، می‌تواند از راه‌های گوناگونی حاصل شود، یک راه «وثوق مخبری» است، یعنی ثقه‌بودن همه راویان موجود در سند روایت. پس از بررسی به این نتیجه رسیده‌ایم که اکثر روایات از نظر سند ضعیف‌اند. یافته نهایی این است که حضرت برای برپایی حکومت، تا مجبور نشوند و در معرض کشته‌شدن قرار نگیرند، از خشونت استفاده نخواهند کرد.

کلیدواژه‌ها

روایت، تحلیل روایت، حکومت، مهدی علیه‌السلام، خشونت

* دانشجوی دکتری رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

** دانشیار و عضو هیات علمی تمام وقت گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
Toosi217@gmail.com

مقدمه

یکی از مباحثی که برخی پژوهشگران در مورد دین اسلام مطرح می‌کنند، خشن‌بودن احکام اسلامی و خشونت‌طلبی مسلمانان است و در نتیجه این ذهنیت در آنان ایجاد شده که امام زمان علیه‌السلام هم برای برپایی حکومت خود، اکثراً از روش‌های قهرآمیز استفاده خواهند کرد.

این محققان، به برخی روایات استناد می‌کنند و براساس آن روایات ادعا می‌کنند که حضرت برای برپایی حکومت خود، متوسل به خشونت خواهند شد. در این مقاله، تلاش می‌کنیم سند این دسته از روایات را مورد بررسی قرار دهیم تا مشخص شود که چه تعدادی از این روایات، از نظر سند، معتبرند و چه تعداد، غیرمعتبر.

روش تحقیق

روش این تحقیق و پژوهش، مطالعه کتابخانه‌ای است و با مراجعه به کتب رجال و بررسی احوالات راویان، اعتبار یا عدم اعتبار اسناد این روایات را مورد بررسی قرار داده‌ایم. ما از بحث در سند روایات به دنبال اثبات صدور آن روایت از لسان اهل بیت علیه‌السلام هستیم. حصول اطمینان به صدور روایت از معصوم می‌تواند از راه‌های گوناگونی حاصل شود؛ یک راه، «وثوق مخبری» است، یعنی ثقه‌بودن همه‌ی راویان موجود در سند روایت. بنابراین، با بررسی سند روایات، در صورتی که فقط یک راوی ضعیف یا مجهول در سند وجود داشته باشد، روایت از درجه اعتبار ساقط می‌شود.

پیشینه

در خصوص مهدویت، کتاب‌های بسیاری نوشته شده است ولی در خصوص نقش خشونت در برپایی حکومت حضرت، پژوهش مستقلی انجام نشده است. محققان، گاهی در حد یک مقاله یا بخشی از یک کتاب، به این موضوع پرداخته‌اند که به برخی از آنان اشاره می‌شود:

کتاب «دلیل روشن»^۱، مقاله «بررسی چند حدیث شبهه‌ناک درباره عدالت آفتاب عالم تاب»^۲، مقاله «شمیم رحمت»^۳، مقاله «درنگی بر روایات قتل‌های آغازین دولت مهدی (عج)»^۴ و مقاله «امام مهدی علیه السلام، احیاگر شریعت»^۵ ولی با توجه به اهمیت این موضوع، ضرورت داشت که یک پژوهش مستقل انجام شود.

سوال و فرضیه

سوالی که در این مقاله در پی پاسخ به آن هستیم اینست که روایات ناظر بر خشونت در برپایی حکومت مهدوی، آیا از نظر سند، معتبر هستند؟ آیا تمامی این روایات غیرمعتبرند یا برخی از آن روایات دارای اعتبارند؟ فرضیه ما این است که به جز چند روایت معدود، اکثر روایات، غیرمعتبر هستند که در این مقاله به آنان خواهیم پرداخت. در این قسمت، روایات ناظر بر خشونت در برپایی حکومت مهدوی را گردآوری کرده‌ایم:

روایات ناظر بر استفاده از خشونت در برپایی حکومت مهدوی:

- ۱- أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى الْعَطَّارُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانِ الرَّازِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْكُوفِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: قُلْتُ لَهُ صَالِحٌ مِنَ الصَّالِحِينَ سَمَّهَ لِي أَرِيدُ الْقَائِمَ ع فَقَالَ اسْمُهُ اسْمِي قُلْتُ أَيْسِيرٌ بِسِيرَةِ مُحَمَّدٍ ص قَالَ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ يَا زُرَّارَةُ مَا يَسِيرُ بِسِيرَتِهِ قُلْتُ جُعِلَتْ فِدَاكَ لِمَ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص سَارَ فِي أُمَّتِهِ بِالْمَنْ كَانَ يَتَأَلَّفُ النَّاسَ وَ الْقَائِمُ يَسِيرُ بِالْقَتْلِ بِذَاكَ أَمْرٍ فِي الْكِتَابِ الَّذِي مَعَهُ أَنْ يَسِيرَ بِالْقَتْلِ وَ لَا يَسْتَتِيبَ أَحَدًا وَيَلِّ لِمَنْ نَاوَاهُ^۶
- ۲- أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بِهِذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْكُوفِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي خَدِيجَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ إِنَّ عَلِيًّا ع قَالَ: كَانَ لِي أَنْ أَقْتُلَ الْمُؤَلَّى وَ

۱. دلیل روشن، ص ۳۳۰ - ۳۷۰

۲. بررسی چند حدیث شبهه‌ناک درباره آفتاب عالم تاب

۳. شمیم رحمت

۴. درنگی بر روایات قتل‌های آغازین دولت مهدی (عج)

۵. امام مهدی علیه السلام، احیاگر شریعت

۶. الغیبه نعمانی، ص ۲۳۱

۷- وَ عَنْهُ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي الْجَارُودِ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ ع إِنَّ الْقَائِمَ يَمْلِكُ ثَلَاثِمِائَةَ وَ تِسْعَ سِنِينَ كَمَا لَبِثَ أَهْلُ الْكَهْفِ فِي كَهْفِهِمْ يَمَلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا وَ قِسْطًا كَمَا مَلِئَتْ ظُلْمًا وَ جَوْرًا وَ يَفْتَحُ اللَّهُ لَهُ شَرْقَ الْأَرْضِ وَ غَرْبَهَا وَ يَقْتُلُ النَّاسَ حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا دِينَ مُحَمَّدٍ ص يَسِيرُ بِسِيرَةِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ تَمَامَ الْخَبْرِ^۱.

۸- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ ابْنُ عُقْدَةَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ هَارُونَ بِيَاغِ الْأَنْمَاطِ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع جَالِسًا فَسَأَلَهُ الْمُعَلَّى بْنُ خُنَيْسٍ أَيْسِرَ الْقَائِمِ إِذَا قَامَ بِخِلَافِ سِيرَةِ عَلِيٍّ ع فَقَالَ نَعَمْ وَ ذَاكَ أَنَّ عَلِيًّا سَارَ بِالْمَنْ وَ الْكُفَّ لِأَنَّهُ عَلِمَ أَنَّ شِيعَتَهُ سَيُظْهِرُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَنَّ الْقَائِمَ إِذَا قَامَ سَارَ فِيهِمْ بِالسَّيْفِ وَ السَّبِيِّ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ شِيعَتَهُ لَمْ يَظْهِرْ عَلَيْهِمْ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا^۲.

۹- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُفَضَّلِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغْبِرَةِ وَ ذَرِيحِ الْمُحَارِبِيِّ قَالَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع مَا بَقِيَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ الْعَرَبِ إِلَّا الذَّبْحُ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ^۳.

۱۰- عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْأَحْوَلِ عَنْ سَلَامِ بْنِ الْمُسْتَنِيرِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع يُحَدِّثُ إِذَا قَامَ الْقَائِمُ عَرَضَ الْإِيمَانَ عَلَى كُلِّ نَاصِبٍ فَإِنْ دَخَلَ فِيهِ بِحَقِيقَتِهِ وَ إِلَّا ضَرَبَ عُنُقَهُ أَوْ يُؤَدِّي الْجَزِيَّةَ كَمَا يُؤَدِّيهَا الْيَوْمَ أَهْلُ الذِّمَّةِ وَ يَشُدُّ عَلَى وَسْطِهِ الْهَمِيَانَ وَ يُخْرِجُهُمْ مِنَ الْأَمْصَارِ إِلَى السَّوَادِ^۴.

۱۱- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ شَيْبَانَ عَنْ يُونُسَ بْنِ كَلَيْبٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي بصيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع لَا يَخْرُجُ الْقَائِمُ ع حَتَّى يَكُونَ تَكْمَلَةُ الْحَلْقَةِ قُلْتُ وَ كَمْ تَكْمَلَةُ الْحَلْقَةِ قَالَ عَشْرَةَ أَلْفٍ جَبْرَائِيلُ عَنْ يَمِينِهِ وَ مِيكَائِيلُ عَنْ يَسَارِهِ ثُمَّ يَهْزُ الرَّاْيَةَ وَ يَسِيرُ بِهَا فَلَا يَبْقَى أَحَدٌ فِي الْمَشْرِقِ وَ لَا فِي الْمَغْرِبِ إِلَّا لَعَنَهَا وَ هِيَ رَاْيَةُ رَسُولِ اللَّهِ ص حَتَّى يَقُومَ الْقَائِمُ فَإِذَا هُوَ قَامَ نَشَرَهَا فَلَمْ يَبْقَ أَحَدٌ فِي الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ إِلَّا لَعَنَهَا وَ يَسِيرُ الرَّعْبُ قُدَّامَهَا شَهْرًا وَ وَّرَاءَهَا شَهْرًا وَ عَنْ يَمِينِهَا شَهْرًا وَ عَنْ يَسَارِهَا شَهْرًا ثُمَّ قَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّهُ يَخْرُجُ مَوْتُورًا غَضْبَانَ أَسْفًا لِعُضْبِ اللَّهِ عَلَى هَذَا الْخُلُقِ

۱. الغيبة طوسی، ص ۴۷۴

۲. الغيبة نعمانی، ص ۲۳۲

۳. همان: ص ۲۳۶

۴. اصول کافی، ج ۸، ص ۲۲۷

..... يَجْرِدُ السَّيْفَ عَلَى عَاتِقِهِ ثَمَانِيَةَ أَشْهُرٍ يَقْتُلُ هَرَجًا فَأَوْلُ مَا يَبْدَأُ بِنَبِيِّ شَيْبَةَ فَيَقْطَعُ أَيْدِيَهُمْ وَ يُعَلِّقُهَا فِي الْكُعْبَةِ وَ يُنَادِي مُنَادِيَهُ هَوْلًا سَرَّاقَ اللَّهِ ثُمَّ يَتَنَاوَلُ قَرِيضًا فَلَا يَأْخُذُ مِنْهَا إِلَّا السَّيْفَ وَ لَا يُعْطِيهَا إِلَّا السَّيْفَ ... ١ .

١٢- حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ التَّمِيمِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ يُونُسَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ سَعْدَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ بَيْنَا الرَّجُلُ عَلَى رَأْسِ الْقَائِمِ بِأَمْرِهِ وَ يَنْهَاهُ إِذْ قَالَ أَدِيرُوهُ فَيَدِيرُونَهُ إِلَى قُدَامِهِ فَيَأْمُرُ بِضَرْبِ عُنُقِهِ فَلَا يَبْقَى فِي الْخَافِقِينَ شَيْءٌ إِلَّا خَافَهُ ٢ .

١٣- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع النَّدَاءُ حَقٌّ قَالَ إِي وَ اللَّهُ حَتَّى يَسْمَعَهُ كُلُّ قَوْمٍ بِلِسَانِهِمْ وَ قَالَ ع لَا يَكُونُ هَذَا الْأَمْرُ حَتَّى يَذْهَبَ تِسْعَةُ أَعْشَارِ النَّاسِ ٣ .

١٤- أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ سَعِيدٍ بِهَذَا عُنُقَهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ التَّمِيمِيُّ مِنْ كِتَابِهِ فِي صَفْرِ سَنَةِ أَرْبَعٍ وَ سَبْعِينَ وَ مَائَتَيْنِ قَالَ حَدَّثَنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَامِرٍ بْنِ رَبَاحِ الثَّقَفِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرِ عَنْ بَشِيرِ النَّبَالِ وَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْبَنْدَنِيحِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْعَلَوِيِّ عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ بَشِيرِ بْنِ أَبِي أَرَاكَةَ النَّبَالِ وَ لَفْظُ الْحَدِيثِ عَلَى رِوَايَةِ ابْنِ عُقْدَةَ قَالَ لَمَّا قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ انْتَهَيْتُ إِلَى مَنْزِلِ أَبِي جَعْفَرِ الْبَاقِرِ ع فَقَالَ وَيْحَ هَذِهِ الْمَرْجِيئَةُ إِلَى مَنْ يَلْجئونَ عَدَا إِذَا قَامَ قَائِمًا قُلْتُ إِنَّهُمْ يَقُولُونَ لَوْ قَدْ كَانَ ذَلِكَ كُنَّا وَ أَنْتُمْ فِي الْعَدْلِ سَوَاءٌ فَقَالَ مَنْ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ مَنْ أَسْرَ نَفَاقًا فَلَا يُبْعَدُ اللَّهُ غَيْرَهُ وَ مَنْ أَظْهَرَ شَيْئًا أَهْرَقَ اللَّهُ دَمَهُ ثُمَّ قَالَ يَذْبَحُهُمْ وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ كَمَا يَذْبَحُ الْفَصَابُ شَاتَهُ وَ أَوْمًا بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ قُلْتُ إِنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّهُ إِذَا كَانَ ذَلِكَ اسْتَقَامَتْ لَهُ الْأُمُورُ فَلَا يَهْرِيْقُ مِحْجَمَةً دَمٍ فَقَالَ كَلَّا وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى نَمْسَحَ وَ أَنْتُمْ الْعَرَقَ وَ الْعَلَقَ وَ أَوْمًا بِيَدِهِ إِلَى جَبْهَتِهِ ٤ .

١٥- عَنْهُ عَنِ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ أَبِيهِ أَسْبَاطِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ مُوسَى الْأَبَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ: اتَّقِ الْعَرَبَ فَإِنَّ لَهُمْ خَبَرَ سَوْءٍ أَمَا إِنَّهُ لَا يَخْرُجُ مَعَ الْقَائِمِ مِنْهُمْ وَاحِدٌ ٥ .

١. الغيبة نعماني، ص ٣٠٧-٣٠٨

٢. همان: ص ٢٣٩

٣. همان: ص ٢٧٤

٤. همان: ص ٢٨٣

٥. الغيبة طوسی، ص ٤٧٦

١٦- أَقُولُ رَوَى فِي كِتَابِ مَزَارٍ فَقَالَ لَا يَا أَبَا مُحَمَّدٍ مَا لِمَنْ خَالَفَنَا فِي دَوْلَتِنَا مِنْ نَصِيبٍ
إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَلَّ لَنَا دِمَاءَهُمْ عِنْدَ قِيَامِ قَائِمِنَا فَالْيَوْمَ مُحَرَّمٌ عَلَيْنَا وَعَلَيْكُمْ ذَلِكَ فَلَا يَعْزُوكَ أَحَدٌ إِذَا
قَامَ قَائِمُنَا انْتَقَمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَنَا أَجْمَعِينَ^١.

١٧- وَ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: يَقْضِي الْقَائِمُ بِقَضَايَا يُنْكَرُهَا بَعْضُ
أَصْحَابِهِ مِمَّنْ قَدْ ضَرَبَ قُدَامَهُ بِالسَّيْفِ وَ هُوَ قَضَاءُ آدَمَ ع فَيُقَدِّمُهُمْ فَيَضْرِبُ أَعْنَاقَهُمْ ثُمَّ يَقْضِي
الثَّانِيَةَ فَيُنْكَرُهَا قَوْمٌ آخَرُونَ مِمَّنْ قَدْ ضَرَبَ قُدَامَهُ بِالسَّيْفِ وَ هُوَ قَضَاءُ دَاوُدَ ع فَيُقَدِّمُهُمْ فَيَضْرِبُ
أَعْنَاقَهُمْ ثُمَّ يَقْضِي الثَّلَاثَةَ فَيُنْكَرُهَا قَوْمٌ آخَرُونَ مِمَّنْ قَدْ ضَرَبَ قُدَامَهُ بِالسَّيْفِ وَ هُوَ قَضَاءُ إِبْرَاهِيمَ ع
فَيُقَدِّمُهُمْ فَيَضْرِبُ أَعْنَاقَهُمْ ثُمَّ يَقْضِي الرَّابِعَةَ وَ هُوَ قَضَاءُ مُحَمَّدٍ ص فَلَا يُنْكَرُهَا أَحَدٌ عَلَيْهِ^٢.

١٨- وَ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ إِلَى جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: إِنَّمَا سَمِيَ الْمَهْدِيُّ لِأَنَّهُ يَهْدِي إِلَى أَمْرِ
خَفِيِّ حَتَّى إِنَّهُ يُبْعَثُ إِلَى رَجُلٍ لَا يَعْلَمُ النَّاسُ لَهُ ذَنْبًا فَيَقْتُلُهُ حَتَّى إِنْ أَحَدَهُمْ يَتَكَلَّمُ فِي بَيْتِهِ
فَيَخَافُ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْهِ الْجِدَارُ^٣.

١٩- وَ عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرِ، عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عُمَرَ بْنِ يَزِيدٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ
أَبَانٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: «كَانِي بِحُمْرَانَ بْنِ أَعْيَنَ وَ مَيْسِرَ بْنِ عَبْدِ
الْعَزِيزِ يَخْبِطَانِ النَّاسَ بِأَسْيَافِهِمَا بَيْنَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ^٤.

٢٠- أَبُو الْقَاسِمِ الشَّعْرَانِيُّ يَرْفَعُهُ عَنْ ابْنِ ظَبْيَانَ عَنْ ابْنِ الْحَجَّاجِ عَنِ الصَّادِقِ ع قَالَ إِذَا قَامَ
الْقَائِمُ ع أَتَى رَحْبَةَ الْكُوفَةِ فَقَالَ بِرَجْلِهِ هَكَذَا وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى مَوْضِعٍ ثُمَّ قَالَ احْفَرُوا هَاهُنَا فَيَحْفَرُونَ
فَيَسْتَخْرِجُونَ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ دِرْعٍ وَ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ سَيْفٍ وَ اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ بَيْضَةٍ لِكُلِّ بَيْضَةٍ
وَجْهَانٌ ثُمَّ يَدْعُو اثْنَيْ عَشَرَ أَلْفَ رَجُلٍ مِنَ الْمَوَالِي مِنَ الْعَرَبِ وَ الْعَجَمِ فَيُلْبِسُهُمْ ذَلِكَ ثُمَّ يَقُولُ مَنْ
لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ مِثْلُ مَا عَلَيْكُمْ فَاقْتُلُوهُ^٥.

٢١- عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا ع يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا تَقُولُ
فِي حَدِيثِ رَوَى عَنِ الصَّادِقِ ع أَنَّهُ قَالَ إِذَا خَرَجَ الْقَائِمُ ع قَتَلَ ذُرَّارِي قَتَلَهُ الْحُسَيْنُ ع بِفِعَالِ آبَائِهِمْ
فَقَالَ ع هُوَ كَذَلِكَ فَقُلْتُ وَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى مَا مَعْنَاهُ قَالَ صَدَقَ اللَّهُ فِي

١. بحارالانوار، ج ٥٢، ص ٣٣٣

٢. همان: ص ٣٨٩

٣. همان: ص ٣٩٠

٤. مختصر بصائر الدرجات، ص ١١٠-١١١

٥. بحارالانوار، ج ٥٢، ص ٣٧٧

جَمِيعِ اقْوَالِهِ وَ لَكِنْ ذَرَارِيَّ قَتَلَهُ الْحُسَيْنِ ع يَرْضُونَ بِاَفْعَالِ اَبَائِهِمْ وَ يَفْتَخِرُونَ بِهَا وَ مَنْ رَضِيَ شَيْئاً كَانَ كَمَنْ اَتَاهُ وَ لَوْ اَنْ رَجُلًا قَتَلَ بِالْمَشْرِقِ فَرَضِيَ بِقَتْلِهِ رَجُلٌ فِي الْمَغْرِبِ لَكَانَ الرَّاضِيَ عِنْدَ اللّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ شَرِيكَ الْقَاتِلِ وَ اِنَّمَا يَقْتُلُهُمُ الْقَائِمُ ع اِذَا خَرَجَ لِرِضَاهُمْ بِفِعْلِ اَبَائِهِمْ^۱.

۲۲- وَ بِهَذَا الْاِسْنَادِ عَنْ اَبِي عَبْدِ اللّٰهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ ابْنُ حُمْرَانَ الْمَدَائِنِيُّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ اَسْبَاطٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ اَبِي الْجَارُودِ، عَنْ اَبِي جَعْفَرٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ)، قَالَ: ... فَيَخْرُجُ مِنْهَا سِتَّةَ عَشَرَ اَلْفًا مِنَ الْبَتْرِيَّةِ، شَاكِينَ فِي السَّلَاحِ، قَرَأَ الْقُرْآنَ، فَفَهَّاءَ فِي الدِّينِ، قَدْ قَرَحُوا جِبَاهَهُمْ، وَ سَمَرُوا ثِيَابَهُمْ، وَ عَمَّهُمُ النَّفَاقُ، وَ كَلَّمَهُمْ يَقُولُونَ: يَا ابْنَ فَاطِمَةَ، ارْجِعْ لَنَا حَاجَةً لَنَا فِيكَ. فَيَضَعُ السَّيْفَ فِيهِمْ عَلَى ظَهْرِ النَّجْفِ عَشِيَّةَ الْاِثْنَيْنِ مِنَ الْعَصْرِ اِلَى الْعِشَاءِ، فَيَقْتُلُهُمْ اُسْرَعُ مِنْ جَزْرِ جَزُورٍ، فَلَا يَفُوتُ مِنْهُمْ رَجُلٌ، وَ لَا يُصَابُ مِنْ اَصْحَابِهِ اَحَدٌ، دِمَاؤُهُمْ قُرْبَانٌ اِلَى اللّٰهِ^۲.

محتوای روایات گردآوری شده، حاوی مطالب زیر است که موجب شده قیام حضرت، همراه با خشونت معرفی شود:

روایت اول، دوم و هشتم: مخالفت روش حضرت با روش پیامبر اکرم و امیرالمومنین علیهما السلام

روایت سوم: کشتار انسانها تا حدی که تا ساق پا را خون فرامی گیرد.

روایت چهارم، نهم، یازدهم و پانزدهم: کشتار گسترده اعراب، قریشیان و اهل سنت.

روایت پنجم: استمرار کشتار حتی پس از برپایی حکومت.

روایت ششم: عدم پذیرش توبه مخالفان.

روایت هفتم: کشتن غیرمسلمانها به منظور اجرای عدالت.

روایت دهم: کشتار ناصبیها یا گرفتن جزیه از آنان برای زنده ماندن.

روایت دوازدهم و هجدهم: کشتن بی گناهان

روایت سیزدهم: کشته شدن نه دهم مردم

روایت چهاردهم: کشتن از طریق ذبح و سربریدن.

روایت شانزدهم: کشتن مسلمانان و رفتار مسالمت آمیز با یهود و نصاری.

روایت هفدهم: کشتن معترضین به شیوه قضاوت حضرت.

۱. عیون اخبار الرضا، ج ۱، ص ۲۷۳

۲. دلائل الامامة، ص ۴۵۵-۴۵۶

روایت نوزدهم: قتل عام مسلمانان در مسجدالحرام.
روایت بیستم: کشتن همه مردم به جز سپاهیان خویش.
روایت بیست و یکم: کشتن افراد به جرم پدرانشان.
روایت بیست و دوم: کشتن بشر برای تقرب به خدا.

اعتبارسنجی اسناد:

در این قسمت، سند هر یک از روایات را بر اساس وضعیت راویان، مورد ارزیابی قرار داده-
ایم.
راویانی که روایات فوق را نقل کرده‌اند، بیش از یکصد تن هستند که با حذف اسامی
تکراری به ۶۵ راوی رسیده‌ایم.
ابتدا، وضعیت راویان را از نظر رجالی مورد بررسی قرار داده، وضعیت وثاقت یا عدم وثاقت
راویان را بر اساس نظر کتب رجالی مشهور بیان کرده‌ایم.

۱- رجال:

۱- ابن الحجاج: مهمل^۱

۲- ابن ظبیان (یونس بن ظبیان): ضعیف

نجاشی می‌گوید: وی به شدت ضعیف است و به آنچه نقل کرده التفات و توجهی نمی‌شود.
ابن الغضائری وی را غالی و جعل‌کننده حدیث می‌داند و می‌گوید: او از امام صادق علیه‌السلام
روایت می‌کند و به حدیث او اعتنایی نمی‌شود. ابن داود وی را دروغگو و جعل‌کننده حدیث
معرفی کرده و می‌گوید: او ضعیف است و در تمام کتاب‌های او تخلیط وجود دارد^۲.

۳- ابن محبوب (الحسن بن محبوب الزرّاد «السرّاد» الکوفی): ثقه^۳

۴- أبو الجارود (زیاد بن منذر أبو الجارود الهمدانی الخارقی الحوفی الاعمی): ضعیف

نجاشی درباره وی گفته است: او اهل کوفه است، نابینا متولد شد و هرگز دنیا را ندید. او
پس از قیام زید رضی‌الله‌عنه تغییر عقیده داد و زیدی شد. وی از اصحاب امام باقر علیه‌السلام
بوده و از امام صادق علیه‌السلام روایت دارد. شیخ طوسی گوید: مذهب او زیدی بوده و فرقه

۱. رجال نجاشی، ص ۳۹۸؛ رجال ابن داود، ص ۵۵۶

۲. رجال نجاشی، ص ۴۴۸؛ رجال ابن غضائری، ج ۱، ص ۱۰۱؛ رجال ابن داود، ص ۵۲۷

۳. فهرست طوسی، ص ۱۲۲؛ رجال طوسی، ص ۳۳۴-۳۵۴؛ رجال ابن داود، ص ۱۱۶

جارودیّه به او منتسب هستند. علامه حلی می‌گوید: کشی گفته است: ابوالجارود را سرحوب می‌گفتند و سرحوب نام شیطانی است که در دریا زندگی می‌کند و در ذم ابوالجارود شبهه‌ای وجود ندارد.^۱

۵- ابوبصیر(یحیی بن القاسم ابوبصیر الاسدی): ثقه^۲

۶- ابوخدیجه: ثقه

نجاشی می‌گوید: نام او «سالم بن مکرم» و کنیه وی «ابوخدیجه» و «ابوسلمه الكناسی» می‌باشد، وی ثقه ثقه است. علامه حلی قائل به توقف در مورد او است.^۳

۷- ابوعبدالله جعفر بن محمد: ضعیف

نام کامل وی جعفر بن محمد بن مالک الفزاری الکوفی است. نجاشی او را ضعیف در حدیث معرفی می‌کند اما شیخ طوسی وی را توثیق نموده و دارای کتاب نوادر می‌داند.^۴

۸- ابوالقاسم الشعرانی: مهمل(در کتب ثمانیه رجال در مدح یا ذم وی مطلبی نیامده است)

۹- أحمد بن سلیمان: مهمل^۵

۱۰- أحمد بن محمد: مهمل^۶

۱۱- أحمد بن محمد بن ابي نصر: ثقه^۷

۱۲- أحمد بن محمد بن سعید بن عقده (=ابن عقده =أحمد بن محمد بن سعید): ثقه^۸

۱۳- أحمد بن یوسف بن یعقوب ابوالحسن الجعفی: ثقه

شیخ طوسی و ابن داود وی را ثقه دانسته‌اند. علامه حلی می‌نویسد: او ثقه و از اصحاب امام رضا علیه‌السلام است.^۹

۱۴- الأحول(ابوجعفر محمد بن علی بن النعمان البجلی): ثقه^۱

۱. رجال نجاشی، ص ۱۷۰؛ فهرست طوسی، ص ۲۰۳؛ رجال حلی، ص ۲۲۳

۲. رجال نجاشی، ص ۴۴۱؛ رجال حلی، ص ۲۶۵

۳. رجال نجاشی، ص ۱۸۸؛ فهرست طوسی، ص ۲۲۷

۴. رجال نجاشی، ص ۱۲۲؛ فهرست طوسی، ص ۱۱۱؛ رجال طوسی، ص ۴۱۸

۵. رجال طوسی، ص ۳۳۲

۶. رجال ابن داود، ص ۳۸-۴۷؛ رجال برقی، ص ۲۱

۷. رجال نجاشی، ص ۷۵؛ فهرست طوسی، ص ۵۰؛ رجال حلی، ص ۱۳

۸. رجال نجاشی، ص ۹۴؛ فهرست طوسی، ص ۶۸؛ رجال حلی، ص ۲۰۳

۹. رجال ابن داود، ص ۴۸؛ رجال طوسی، ص ۳۵۱؛ رجال حلی، ص ۱۴

۱۵- اسباط بن سالم: مهمل^۲

۱۶- اسماعیل بن مهران (اسماعیل بن مهران بن اَبی نصر): ثقه

کنیه‌اش ابویعقوب است. نجاشی می‌گوید: او اهل کوفه، موثق و مورد اعتماد است. شیخ طوسی او را توثیق نموده و علامه حلی نیز وثاقت وی را می‌پذیرد^۳.

۱۷- ایوب بن نوح بن دراج: ثقه^۴

۱۸- بشیر النبال (بشر بن میمون): مهمل

برقی فقط نامش را ذکر کرده‌است. ابن داود وی را ممدوح می‌داند. علامه حلی می‌گوید:

من در مورد روایت او توقف می‌کنم^۵.

۱۹- بشیر (بشر) بن ابی اراکه النبال: مهمل^۶

۲۰- بکیر (بکیر بن اعین): ممدوح

شیخ طوسی می‌نویسد: کنیه‌اش اباعبدالله است و در زمان امام صادق علیه‌السلام وفات کرده‌است. ابن داود می‌نویسد: او در دینش استقامت داشت و با دین مستقیم از دنیا رفت. روایت شده که امام صادق علیه‌السلام بعد از مرگش فرمود: همانا خداوند او را بین رسول خدا و امیرالمؤمنین علیهما السلام جای داد. کشی و علامه حلی نیز همین روایت را نقل کرده‌اند. علامه حلی می‌نویسد: او مورد شکرگزاری واقع شده و بر دین مستقیم وفات کرده‌است^۷.

۲۱- ثعلبه بن میمون (ثعلبه ابواسحاق): ثقه^۸

۲۲- الحارث بن المغیره (الحارث النصری): ثقه^۹

۲۳- الحسن (الحسن بن علی بن فضال): ثقه^{۱۰}

۱. رجال نجاشی، ص ۳۲۵؛ رجال ابن داود، ص ۳۲۷؛ رجال حلی، ص ۱۳۸

۲. رجال نجاشی، ص ۱۰۶؛ رجال ابن داود، ص ۵۱؛ رجال برقی، ص ۴۴

۳. رجال نجاشی، ص ۲۶؛ فهرست طوسی، ص ۲۷؛ رجال حلی، ص ۸

۴. رجال نجاشی، ص ۱۰۲؛ رجال ابن داود، ص ۶۴؛ رجال حلی، ص ۱۲

۵. رجال برقی، ص ۱۳؛ رجال ابن داود، ص ۳۲۷

۶. رجال برقی، ص ۱۳-۱۸؛ رجال ابن داود، ص ۷۱-۱۸۳

۷. رجال کشی، ص ۱۸۱؛ رجال طوسی، ص ۱۲۷ و ۱۷۰-۱۷۱؛ رجال ابن داود، ص ۷۲؛ رجال حلی، ص ۲۸

۸. رجال نجاشی، ص ۱۱۷؛ رجال کشی، ص ۴۱۲؛ رجال ابن داود، ص ۳۲۷؛ رجال حلی، ص ۳

۹. رجال نجاشی، ص ۱۳۹؛ رجال ابن داود، ص ۴۳۶؛ رجال حلی، ص ۵۵

۱۰. فهرست طوسی، ص ۱۲۴-۱۲۵؛ رجال ابن داود، ص ۱۱۴؛ رجال حلی، ص ۳۷

۲۴- الحسن بن بشیر: مهمل^۱

۲۵- الحسن بن علی بن ابی حمزه البطائنی: ثقه

وی و پدرش در کتب رجالی مورد ذم قرار گرفته و متهم به واقفی بودن هستند. او کذاب، غالی و رجل سوء معرفی شده است.^۲ برخی دانشمندان رجالی معاصر به این اتهامات جواب داده، گفته اند: علی بن ابی حمزه و پسرش حسن و زیاد بن مروان القندی مورد شتم و طعن و لعن قرار گرفتند زیرا واقفی بودند؛ اما با دقت بیش تر درمی یابیم طعن و لعن به اعتقاد فاسد آنها برمی گردد و این با وثاقت آنها در نقل روایت، منافاتی ندارد.

از طرف دیگر روایاتی وجود دارد که دلالت می کند آنها از اعتقاد به وقف برگشته و مستبصر شده اند و نص درباره امامت امام رضا علیه السلام نقل کرده اند. هم چنین درباره حسن- بن علی بن ابی حمزه آمده که وی به محضر امام رضا علیه السلام شرفیاب شد و مسئله ای شرعی درباره ما ترک پدرش پرسید. واضح است اگر او اعتقاد به امامت امام هشتم نداشت، سؤالش بی- معنا بود.^۳

۲۶- الحسن بن علی بن یوسف (الحسن بن علی بن بقاح): ثقه

نجاشی می نویسد: او کوفی، ثقه، مشهور و صحیح الحدیث است و از اصحاب امام صادق علیه السلام روایت می کند. ابن داود او را کوفی و صحیح الحدیث معرفی می کند. علامه حلی نیز همین نظر را دارد و او را ثقه می داند.^۴

۲۷- الحسن بن هارون بیاع الأنماط: مهمل^۵

۲۸- الحسین بن عمر بن یزید: ثقه^۶

۲۹- ذریح المحاربی: ثقه

شیخ طوسی می گوید: ذریح محاربی، ثقه و از اصحاب امام صادق علیه السلام است. ابن غضائری ضعیف بودن او را نمی پذیرد.^۱

۱. رجال طوسی، ص ۳۵۷؛ رجال ابن داود، ص ۴۳۸ و ۵۵۳؛ رجال حلی، ص ۲۱۲

۲. رجال کشی، ص ۴۴۳؛ رجال ابن غضائری، ج ۱، ص ۵۱؛ رجال حلی، ص ۲۱۳

۳. کلیات فی علم الرجال، ص ۲۵۸؛ مشایخ الثقات، ص ۳۵ و ۴۳-۴۴

۴. رجال نجاشی، ص ۴۰؛ رجال ابن داود، ص ۱۱۱؛ رجال حلی، ص ۴۱

۵. رجال طوسی، ص ۱۹۶

۶. رجال طوسی، ص ۳۵۵؛ رجال حلی، ص ۴۹

۳۰- زراره (بن أعین سنسن الشیبانی): ثقه^۲

۳۱- سعدان بن مسلم: مهمل

نجاشی می‌گوید: نام او عبدالرحمن بن مسلم ابوالحسن العامری است. او از امام صادق و امام کاظم علیهماالسلام روایت کرده و دارای عمر طولانی بوده‌است. شیخ طوسی می‌گوید: نام او عبدالرحمن و لقبش سعدان و اهل کوفه است. ابن داود نیز او را دارای عمر طولانی می‌داند. علامه حلی و سه بزرگوار قبلی در مدح یا ذم وی سخنی نگفته‌اند.^۳

۳۲- سلّام بن المستنیر: مهمل

شیخ طوسی و برقی او را کوفی و از اصحاب امام سجاد و امام باقر و امام صادق علیهم‌السلام دانسته‌اند.^۴

۳۳- صفوان بن یحیی البجلی: ثقه^۵

۳۴- عاصم بن حمید: ثقه

کنیه‌اش ابوالفضل است: او ثقه، عین و صدوق بوده و از امام جعفر صادق علیه‌السلام روایت کرده‌است. ابن داود و علامه حلی نیز وی را ثقه، عین و صدوق می‌دانند.^۶

۳۵- العباس بن عامر بن رباح الثقفی: ثقه

نجاشی او را شیخ صدوق، ثقه و دارای احادیث بسیار معرفی می‌کند. علامه حلی نیز نظر نجاشی را می‌پذیرد.^۷

۳۶- عبدالرحمن بن أبی عبدالله: ثقه

نجاشی در وصف نوه او، اسماعیل بن همام بن عبدالرحمن بن ابی عبدالله میمون البصری می‌نویسد: از امام رضا علیه‌السلام روایت است که او، پدر و جدش ثقه هستند.^۱

۱. فهرست طوسی، ص ۱۸۹؛ رجال ابن غضائری، ج ۱، ص ۵۹؛ مصباح الاصول، ج ۷، ص ۱۵۱-۱۵۴

۲. رجال نجاشی، ص ۱۷۵؛ رجال کشی، ص ۱۲۳-۱۳۵؛ رجال حلی، ص ۷۷

۳. رجال نجاشی، ص ۱۹۲-۱۹۳؛ فهرست طوسی، ص ۲۲۶؛ رجال طوسی، ص ۲۱۵؛ رجال ابن داوود، ص ۱۷۱؛ رجال حلی، ص ۲۷۱

۴. رجال برقی، ص ۸؛ رجال طوسی، ص ۱۱۵؛ مصباح الاصول، ج ۸، ص ۱۷۳

۵. رجال نجاشی، ص ۱۹۷؛ فهرست طوسی، ص ۲۴۱؛ رجال طوسی، ص ۳۳۸؛ رجال ابن داوود، ص ۱۹۲؛ رجال حلی، ص ۱۲۶

۶. رجال نجاشی، ص ۳۰۱؛ رجال ابن داوود، ص ۱۹۲

۷. رجال نجاشی، ص ۲۸۱؛ رجال حلی، ص ۱۱۸

۳۷- عبدالرحمان بن اَبی هاشم: ثقه

عبدالرحمن بن محمد بن اَبی هاشم البجلی کنیه اش «أبومحمد» است. وی از اصحاب جلیل
ما، ثقه ثقه است.^۲

۳۸- عبدالسلام بن صالح الهروی: ثقه^۳

۳۹- عبدالله بن بکیر(عبدالله بن بکیر بن اعین بن سنسن ابوعلی الشیبانی): ثقه^۴

۴۰- عبدالله بن سنان(بن طریف): ثقه^۵

۴۱- عبیدالله بن موسی العلوی : مهمل

در کتب ثمانیه رجال نامی از وی آورده نشده، جز آن که شیخ طوسی نام او به طور کامل
آورده است: «عبیدالله بن موسی بن موسی بن اَبی المختار العبسی الکوفی» اما سخنی در مدح
یا ذم او نگفته است.^۶

۴۲- عثمان بن سعید الطویل: مهمل(در کتب ثمانیه رجال در مدح یا ذم وی مطلبی نیامده
است)

۴۳- علی بن اَبی حمزه سالم البطائنی: ثقه

در کتاب های رجال در ذم وی و پسرش «حسن» مطالبی نقل شده است مانند این که او
یکی از ارکان واقفی است و بر امامت امام کاظم علیه السلام توقف نمود و امامت امامان بعدی را
نپذیرفت.^۷

اما برخی از عالمان رجالی معاصر معتقدند دلیل هایی که بر واقفی بودن علی بن اَبی حمزه
اقامه شده با دلیل های دیگری که هم عرض یا قوی تر از آنها است در تعارض است؛ بنابراین
واقفی بودن وی ثابت نیست. حال اگر تنزل کنیم و واقفی بودن علی بن اَبی حمزه را هم بپذیریم
فقط می توانیم بگوییم او ضعیف المذهب است اما ضعف در حدیث و نقل روایت را نمی توانیم به

۱. رجال نجاشی، ص ۳۰؛ مصباح الاصول، ج ۹، ۲۹۴

۲. رجال نجاشی، ص ۲۳۶؛ رجال ابن داوود، ص ۲۲۴؛ رجال حلی، ص ۱۱۵

۳. رجال نجاشی، ص ۲۴۵؛ رجال کشی، ص ۶۱۵؛ رجال حلی، ص ۲۲۴

۴. رجال نجاشی، ص ۲۲۲؛ فهرست طوسی، ص ۳۰۴؛ رجال حلی، ص ۱۰۷

۵. رجال نجاشی، ص ۲۱۴؛ فهرست طوسی، ص ۲۹۱؛ رجال حلی، ص ۱۰۵

۶. رجال طوسی، ص ۲۳۵

۷. رجال نجاشی، ص ۲۴۹؛ فهرست طوسی، ص ۲۸۳؛ رجال ابن غضائری، ج ۱، ص ۸۴؛ رجال حلی، ص ۲۳۱

او نسبت دهیم زیرا او به علت توقفش در امامت امام موسی کاظم علیه السلام و عدم اعتقادش به امام رضا علیه السلام مورد طعن قرار گرفته است ولی از جهت نقل و روایت مورد طعن واقع نشده است.^۱

۴۴- علی بن أحمد البندنیجی: ضعیف

ابن غضائری و علامه حلی وی را ضعیف و دارای تهافت دانسته اند و او را قابل اعتنا نمی دانند.^۲

۴۵- علی بن اسباط: ثقه^۳

۴۶- علی بن الحسن: مهمل^۴

۴۷- علی بن الحسن التیملی (= علی بن الحسن بن فضال = علی بن الحسن التیمی = علی بن الحسن المیشمی): ثقه

نجاشی می گوید: او فقیه اصحاب ما در کوفه، وجه و ثقه آنها و عارف آنها در حدیث بود و گفته او مورد قبول قرار می گرفت. شیخ طوسی می نویسد: وی فطحی مذهب، ثقه، کوفی، دارای علم بسیار، دارای وسعت در اخبار، صاحب تصنیفات نیکو، غیرمعاند و اعتقاداتش بسیار نزدیک به شیعه دوازده امامی است. علامه حلی سخنان نجاشی را می پذیرد و می نویسد: او ثقه است و شیخ طوسی و نجاشی بر وثاقت او شهادت داده اند و من بر روایت او اعتماد می کنم اگرچه مذهبش فاسد باشد.^۵

۴۸- علی بن الحسین المسعودی: مهمل

نجاشی و علامه حلی گفته اند: وی صاحب تألیفاتی از جمله رساله ای در اثبات وصایت امیرالمؤمنین علیه السلام است اما سخنی در توثیق وی نگفته اند.^۶

۴۹- علی بن عبدالله: مهمل^۷

۱. کلیات فی علم الرجال، ص ۲۳۸-۲۳۹؛ مشایخ الثقات، ص ۳۱-۴۷

۲. رجال ابن غضائری، ج ۱ ص ۸۲؛ رجال حلی، ص ۲۳۵

۳. رجال نجاشی، ص ۲۵۲

۴. فهرست طوسی، ص ۲۷۴؛ رجال طوسی، ص ۳۸۸

۵. رجال نجاشی، ص ۲۵۷؛ فهرست طوسی، ص ۲۷۲؛ رجال حلی، ص ۹۳

۶. رجال نجاشی، ص ۲۵۴؛ رجال حلی، ص ۱۰۰

۷. رجال طوسی، ص ۳۸۹

۵۰- عمار بن ابان: مهمل (در کتب ثمانیه رجال در مدح یا ذم وی مطلبی نیامده است)

۵۱- محمد بن حسان الرازی: ضعیف

کنیه اش ابوعبدالله است. نجاشی می گوید: حدیثش گاهی شناخته شده و گاهی ناشناخته و بین بین بوده و از ضعفا زیاد نقل می کند. شیخ طوسی درباره وی ساکت است. علامه حلی، قول نجاشی را نقل کرده و از قول ابن غضائری می نویسد: محمد بن حسان رازی ضعیف است.^۱

۵۲- محمد بن حمران المدائنی: مهمل^۲

۵۳- محمد بن خالد البرقی (محمد بن خالد ابوعبدالله البرقی = محمد بن خالد بن

عبدالرحمن): ثقه

نجاشی گوید: وی کنیه اش ابوعبدالله و مولی ابی موسی الأشعری منسوب به برقرود قم است. وی فقیه و در حدیث ضعیف است. او با اخبار و علوم عرب آشنایی نیکو دارد. شیخ طوسی و ابن داود وی را ثقه دانسته اند.^۳

۵۴- محمد بن سالم بن عبدالرحمن الأزدی: مهمل^۴

۵۵- محمد بن عبدالله بن زراره: ثقه^۵

۵۶- محمد بن علی الکوفی: ثقه

درباره وی آرای مختلفی بیان گردیده است که منشأ آن عدم تطبیق اسامی مشابه بر موارد آن است. نجاشی می نویسد: محمد بن علی ابوسمینه بسیار ضعیف و فاسد الاعتقاد است، در هیچ چیز به او اعتماد نمی شود. وارد قم شد در حالی که قبل از آن در کوفه به دروغ گویی مشهور بود. او مدتی بر احمد بن محمد بن عیسی وارد بود، سپس به اهل غلوبودن مشهور شد. احمد بن محمد بن عیسی وی را از قم اخراج کرد.

شیخ طوسی درباره اش چنین نگاشته است: او خلط می کرد، غالی بود، تدلیس می کرد. گاهی در روایاتش متفرد بود و مطالبی را نقل می کرد که جز از طریق او از راه دیگری شناخته نبود. کشی نقل می کند: او مشهور به غلو بود. فضل بن شاذان می گوید: نزدیک است که در

۱. رجال نجاشی، ص ۳۳۸؛ رجال طوسی، ص ۳۹۲؛ رجال حلی، ص ۲۵۵؛ رجال ابن غضائری، ج ۱، ص ۹۵

۲. رجال طوسی، ص ۳۱۳؛ رجال برقی، ص ۱۹

۳. رجال نجاشی، ص ۳۳۵؛ رجال طوسی، ص ۳۶۳؛ رجال ابن داوود، ص ۳۰۹

۴. رجال طوسی، ص ۲۸۴

۵. رجال نجاشی، ص ۳۶؛ مصباح الاصول، ج ۱۶، ص ۱۳۸

قنوت نماز، ابوسمینه، محمد بن علی الصیرفی را لعن و نفرین کنم. فضل بن شاذان در برخی کتاب‌هایش می‌گوید: دروغ‌گویان مشهور عبارتند از: ابوالخطاب، یونس بن ظبیان، یزید الصائغ، محمد بن سنان و مشهورترین‌شان ابوسمینه است.

از طرف دیگر بررسی‌های برخی معاصران، حکایت‌گر آن است که «محمد بن علی الکوفی» غیر از «محمد بن علی ابوسمینه» است اگر چه هر دو کوفی هستند.

مرحوم خوبی برای اثبات تفاوت این دو نفر می‌نویسد: مرحوم صدوق در کتاب «من لایحضره الفقیه» از محمد بن علی الکوفی روایت نقل می‌کند و از آن‌جا که کتاب «من لایحضره الفقیه» فتوهای خود جناب صدوق است، هرگز ایشان به افراد ضعیفی مثل ابوسمینه تکیه نمی‌کند. و از طرف دیگر اعتماد مرحوم صدوق بر روایت محمد بن علی الکوفی، نشان از وثاقت وی دارد.

بنابراین محمد بن علی الکوفی نمی‌تواند ابوسمینه باشد و فقط تشابه اسمی است؛ آن‌ها دو نفرند و تضعیف‌ها مربوط به ابوسمینه است که نام کامل او محمد بن علی بن ابراهیم القرشی است.^۱

۵۷- محمد بن المفضل بن ابراهیم: ثقه^۲

۵۸- محمد بن یحیی العطار (محمد بن یحیی أبو جعفر العطار): ثقه^۳

۵۹- موسی الأبار: مهمل^۴

۶۰- موسی بن بکر (موسی بن بکر الواسطی): ضعیف

شیخ طوسی می‌نویسد: اصل او کوفی و واقفی است. ابن داود وی را ممدوح می‌داند. علامه حلی نیز او را واقفی می‌داند.^۵

۶۱- وهیب بن حفص: ثقه

نجاشی وی را ابوعلی الجریری، ثقه و صاحب تألیف می‌داند.^۶

۱. رجال نجاشی، ص ۳۳۲؛ فهرست طوسی، ص ۴۱۲؛ رجال کشی، ص ۵۴۵-۵۴۶؛ مصباح الاصول، ج ۱۶، ص ۲۹۸-۳۰۰ و

ج ۱۷، ص ۵۵؛ کلیات فی علم الرجال، ص ۴۳۲

۲. رجال نجاشی، ص ۳۴۰؛ رجال ابن داود، ص ۳۳۷؛ رجال حلی، ص ۱۵۴

۳. رجال نجاشی، ص ۳۵۳؛ رجال طوسی، ص ۴۳۹؛ رجال حلی، ص ۱۵۷

۴. رجال طوسی، ص ۳۱۴؛ رجال برقی، ص ۳۰

۵. رجال طوسی، ص ۳۴۳؛ رجال ابن داود، ص ۳۵۴؛ رجال حلی، ص ۲۵۷

۶. رجال نجاشی، ص ۴۳۱

۶۲- هشام بن سالم (الجوالیقی): ثقه^۱

۶۳- یحیی بن زکریا بن شیبان: ثقه^۲

۶۴- یونس بن کَلیب: مهمل (در کتب ثمانیه رجال در مدح یا ذم وی مطلبی نیامده است)

جامعه آماری از راویان موجود در سند روایات مورد بررسی:

تعداد کل راویان: ۶۴ نفر

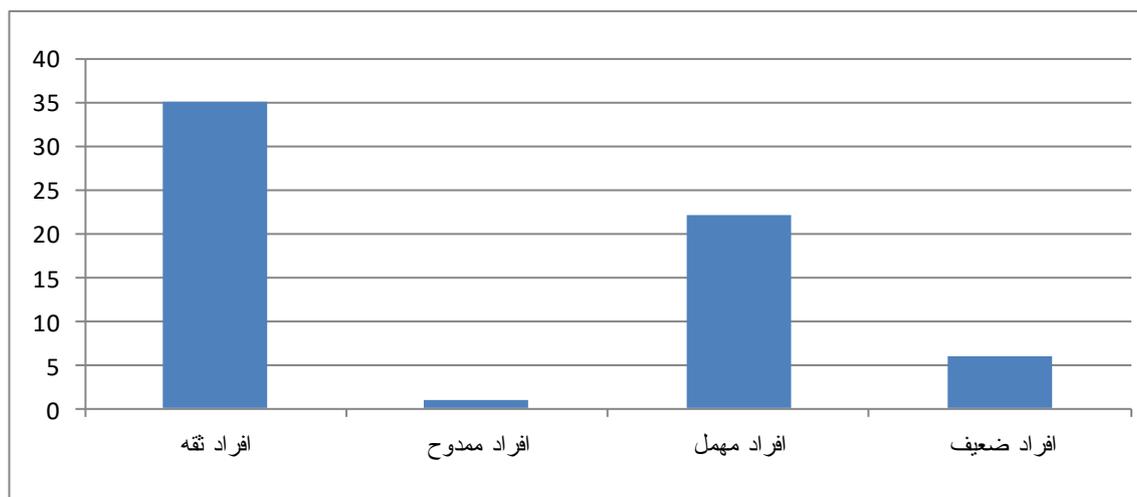
تعداد افراد ثقه: ۳۵ نفر

تعداد افراد ممدوح: ۱ نفر

تعداد افراد مهمل: ۲۲ نفر

تعداد افراد ضعیف: ۶ نفر

نمودار وضعیت راویان موجود در سند روایات مورد بررسی:

۱. رجال نجاشی، ص ۴۳۵؛ رجال ابن داوود، ص ۳۶۸؛ رجال حلی، ص ۱۷۹

۲. رجال نجاشی، ص ۴۴۲؛ رجال ابن داوود، ص ۳۷۳؛ رجال حلی، ص ۱۸۲

۲- بررسی روایات مورد پژوهش

روایت اول: این روایت به دلیل وجود «محمد بن حسان الرازی» که فردی ضعیف است، از نظر علم رجال ضعیف شمرده شده و بی اعتبار تلقی می شود.

روایت دوم: این روایت به علت وجود «علی بن الحسین» به ضعف سند مبتلا بوده و نامعتبر تلقی می شود.

روایت سوم: این روایت مرفوعه است و سند آن به معصوم اتصال ندارد. بنابراین صدور آن از معصوم احراز نمی شود. این روایت، ضعیف ارزیابی می شود.

روایت چهارم: تمام راویان موجود در سند این روایت ثقة هستند. بنابراین روایت فوق معتبر بوده و قابل استناد است.

روایت پنجم: در سند این روایت به جز «احمد بن محمد بن سعید» که ثقة است بقیه راویان فاقد ویژگی وثاقت اند. بنابراین، روایت مذکور ضعیف ارزیابی شده و از دیدگاه علم رجال فاقد اعتبار است.

روایت ششم: اگرچه تمام راویان موجود در سند به جز یک نفر، همه ثقة هستند ولی به علت وجود «علی بن الحسین» که مهمل است و مدح یا ذمی درباره اش در کتب رجال وجود ندارد، نمی توان این روایت را معتبر دانست. بنابراین از دیدگاه دانشمندان علم رجال، این روایت ضعیف و فاقد اعتبار ارزیابی می گردد.

روایت هفتم: وجود «علی بن عبدالله» و «ابی الجارود» موجب بی اعتباری این روایت می شود. نفر اول، مهمل و نفر دوم، ضعیف است. بنابراین، روایت مورد بحث ضعیف و فاقد اعتبار ارزیابی می گردد.

روایت هشتم: «علی بن الحسن» و «الحسن بن هارون»، هر دو مهمل اند. از این رو دانشمندان علم رجال این دو روایت را ضعیف و نامعتبر محسوب می نمایند.

روایت نهم: افراد موجود در سلسله سند این روایت، همه ثقة هستند. این روایت، معتبر ارزیابی می گردد.

روایت دهم: در سند این روایت «احمد بن محمد» و «سلام بن المستنیر» وجود دارند که هر دو نفر مهمل اند. از این رو این روایت ضعیف و بی اعتبار محسوب می شود.

روایت یازدهم: همه راویان موجود در این سند به جز «یونس بن کلیب»، ثقه هستند. وی مهمل است. بنابراین، این روایت ضعیف و نامعتبر ارزیابی می‌گردد.

روایت دوازدهم: در سند این روایت، منظور از «بعض رجاله» به قرینه روایات مشابه، «هشام بن سالم» است که از ثقات است. اما وجود «سعدان بن مسلم» که مهمل است، موجب بی‌اعتباری این روایت می‌گردد.

روایت سیزدهم: سند روایت به‌طور کامل، چنین است: «اخیرنا احمد بن محمد بن سعید قال: حدثنا علی بن الحسن قال: حدثنا محمد بن عبدالله عن محمد بن ابی عمیر عن هشام بن سالم عن زرارہ...» این روایت به دلیل وجود «علی بن الحسن» و «محمد بن عبد الله» که هر دو مهمل‌اند، ضعیف و فاقد اعتبار ارزیابی می‌شود.

روایت چهاردهم: در سند اول این روایت، «موسی بن بکر» و «بشیر النبال» قرار دارند که اولی، ضعیف و دومی، مهمل است. در سند دوم، «علی بن احمد البندنیجی»، «عبید الله بن موسی العلوی» و «بشیر بن ابی اراکه النبال» وجود دارند که اولی، ضعیف بوده و دونفر بعدی، مهمل‌اند. بنابراین هر دو سند دارای ضعف بوده و این روایت ضعیف و فاقد اعتبار ارزیابی می‌گردد.

روایت پانزدهم: این روایت به دلیل مهمل بودن «اسباط بن سالم» و «موسی البّار»، نامعتبر ارزیابی می‌شود.

روایت شانزدهم: سند این روایت به‌طور کامل، این‌چنین است: «عن ابن بابویه حدثنا محمد بن علی بن المفضل بن تمام حدثنا احمد بن محمد بن عمار عن ابیه عن حمدان القلانسی عن محمد بن جمهور عن مرزم بن عبدالله عن ابی بصیر عن ابی عبدالله علیه‌السلام». ^۱ در این سند، «ابن بابویه»، «احمد بن محمد بن عمار» و «حمدان القلانسی» ثقه‌اند. «محمد بن جمهور»، ضعیف بوده و بقیه راوی‌ها مهمل‌اند. ^۲

بنابراین، از دیدگاه علم رجال، روایت مذکور، ضعیف و فاقد اعتبار ارزیابی می‌شود.

روایت هفدهم: سلسله سند این روایت ذکر نشده بنابراین، مرسل و فاقد اعتبار است.

۱. قصص الانبیاء، ص ۸۰

۲. رجال نجاشی، ص ۹۵ و ۳۳۷؛ فهرست طوسی، ص ۷۰ و ۳۶۴؛ رجال ابن داوود، ص ۴۲ و ۴۱۳ و ۴۹۷؛ مصباح

الاصول، ج ۶، ص ۲۵۳

روایت هیجدهم: این روایت، مرفوعه بوده و سندش به معصوم اتصال ندارد. بنابراین فاقد اعتبار است.

روایت نوزدهم: در سند این روایت، «عمار بن ابان» وجود دارد که مهمل است. بنابراین، این روایت فاقد اعتبار ارزیابی می‌گردد.

روایت بیستم: این روایت، مرفوعه بوده و سندش به معصوم اتصال ندارد. بنابراین فاقد اعتبار است.

روایت بیست و یکم: سند روایت به‌طور کامل، چنین است: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادٍ بْنُ جَعْفَرِ الْأَهْمَدَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ^۱. روایان موجود در سند این روایت ثقة‌اند. بنابراین، این روایت دارای اعتبار است.^۲

روایت بیست و دوم: سند این روایت، شامل «ابوالجارود»، «جعفر بن محمد»، محمد بن حمران المدائنی» و «حسن بن بشیر» است. نفر اول و دوم، ضعیف و بقیه، مهمل‌اند. بنابراین، روایت مذکور نامعتبر ارزیابی می‌گردد.

از بررسی سند روایات فوق الذکر روشن می‌گردد روایاتی که همه راویان موجود در سندشان، دارای درجه وثاقت باشند، بسیار اندک‌اند. در سند برخی از این روایات، فرد مهملی که نمی‌توان به وثاقت یا عدم وثاقت او حکم نمود وجود دارد و همین امر موجب ضعف سند شده اگرچه بقیه راویان این سند مورد وثوق بوده‌اند. گاهی در سند، یک فرد ممدوح وجود دارد ولی تصریحی به وثاقتش در منابع رجالی وجود ندارد، در این جا نیز نمی‌توان حکم به صحت سند این روایت کرد اگرچه بقیه روات آن ثقة باشند. بنابراین طبق مبنای کسانی که اعتبار و حجیت روایات را منوط به صحت سند می‌دانند، اکثر قریب به اتفاق روایات مورد بررسی، از لحاظ سندی ضعیف هستند و غیر قابل استناد تلقی می‌گردند.

جامعه آماری از وضعیت اسناد روایات:

تعداد روایات: ۲۲ روایت

تعداد روایات معتبر: ۳ روایت

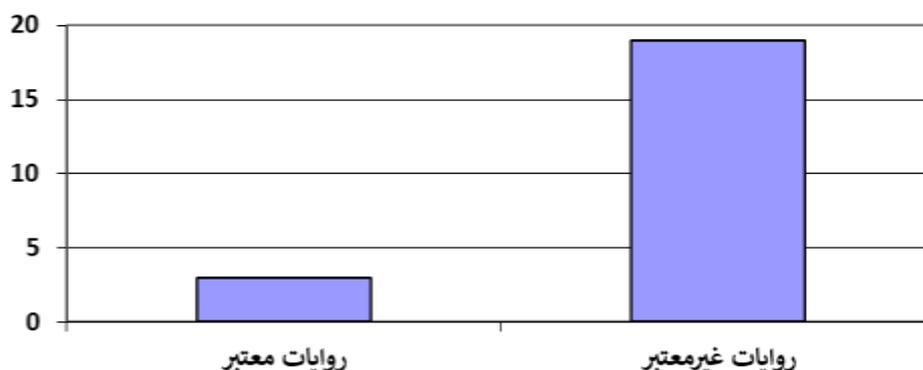
۱. علل الشرایط، ج ۱، ص ۷۴۱

۲. رجال کشی، ص ۶۱۵؛ رجال نجاشی، ص ۱۶ و ۲۴۵ و ۲۶۰؛ رجال ابن داوود ص ۲۰ و ۲۸ و ۲۲۴ و ۲۳۷؛ رجال حلی، ص ۴ و ۵ و ۱۹ و ۱۰۰

تعداد روایات غیرمعتبر: ۱۹ روایت

روایت معتبر، روایتی است که تمام راویانش دارای وصف وثاقت باشند. بنابراین، روایتی که حتی یک راوی غیر ثقة در سلسله سندش باشد، غیر معتبر محسوب می‌گردد.^۱

نمودار وضعیت روایات:

همان‌گونه که مشاهده شد، از ۲۲ روایت گردآوری شده، فقط ۳ روایت معتبر است که در خصوص این روایات، مطلب زیر قابل ذکر است:

روایت چهارم و نهم به نبرد بین حضرت و عرب و قریش اشاره کرده است. توضیح مختصر آن که اعراب و قریشیان مانند همه مردم بر دو دسته تقسیم می‌شوند، ظالمین و مظلومین. مظلومان، قطعاً به یاری حضرت خواهند برخاست ولی گروه ظالمان با لشکریان حضرت، درگیر خواهند شد و طبیعی است که نتیجه آن، کشته‌شدن و هلاک ظالمان خواهد بود. و اما در خصوص روایت بیست و یکم، برخورد حضرت با نسل‌های قاتلان امام حسین علیه السلام از باب قصاص نیست تا اشکال بگیرند که قصاص منحصرأ باید متوجه فاعل مباشر قتل باشد، بلکه این اقدام امام می‌تواند از باب عذاب الهی باشد. فرزندان قاتلان امام حسین علیه‌السلام- اگر توبه نکنند- به دلیل راضی‌بودن و افتخارکردن به کشته‌شدن امام حسین علیه‌السلام، مستحق عذاب الهی هستند. رضایت‌داشتن به عمل تبه‌کاران، موجب داخل‌شدن در گروه آن‌ها می‌شود.

۱. منطق فهم حدیث، ص ۲۵۳

در پایان ذکر ۲ نکته لازم است:

نکته اول: این که روایات گردآوری شده، صرف نظر از اعتبار یا عدم اعتبار راویان، از لحاظ منبع روایی هم باید مورد ارزیابی قرار گیرند.

گاهی روایت از منابع معتبر و مهم مانند الکافی، عیون اخبارالرضا(ع)، الغیبه نعمانی و الغیبه طوسی نقل شده است که می‌تواند در توجه به درجه اعتبار سند یا متن، مؤثر واقع شود ولی گاهی از منابع متأخر مانند بحارالانوار نقل شده است که گرچه مؤلف آن از علمای به‌نام در امر جمع‌آوری احادیث بوده‌اند ولی به جهت اینکه تلاش ایشان جمع کردن تمام احادیث از کتب مختلف روایی بوده، ممکن است از برخی کتب که درجه اعتبار آنها به‌قوت کتب معتبر نیست، روایاتی نقل کرده باشند.

کتاب الکافی یکی از مهمترین و معتبرترین کتب حدیثی شیعه و ماندگارترین اثر محمدبن یعقوب کلینی(م ۳۲۸) است. این کتاب اولین کتاب جامع روایی و یکی از مجموعه کتب اربعه حدیث شیعه است. کلینی از جمله کسانی است که کلیه علمای رجال، وی را با عبارات مؤکد توثیق نموده‌اند.^۱

عیون اخبارالرضا(ع) یکی از جامع‌ترین کتب شیعه در تاریخ امام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام و روایات آن حضرت است و توسط شیخ صدوق(م ۳۸۱) تألیف گشته است.^۲

کتاب الغیبه، عنوان یکی از آثار مهم شیعه در موضوع غیبت و نوشته ابوعبدالله، محمد بن ابراهیم نعمانی، در اوایل دوران غیبت کبری است. این کتاب جزو منابع و مصادیق بسیاری از کتب دیگر عالمان متأخر شیعی می‌باشد. او از شاگردان برجسته کلینی بود. همچنین کاتب و نویسنده کلینی نیز به‌شمار می‌رود.^۳

کتاب الغیبه(طوسی) تألیف شیخ الطائفه، ابی محمد بن الحسن طوسی(م ۴۶۰) از معتبرترین و قدیمی‌ترین آثار شیعه می‌باشد که از جهت نزدیک بودن به عصر غیبت صغری جزو معدود آثار برجای مانده از علمای سلف می‌باشد. درباره نام کتاب، خود مؤلف، نامی را اختیار نکرده، اما آقابزرگ تهرانی آنرا الغیبه نامیده است.^۴

۱. علم الحدیث و درایت الحدیث، ص ۷۶

۲. همان، ص ۸۰

۳. الغیبه نعمانی، ص ۵-۸

۴. الذریعه الی تصانیف الشیعه، ج ۱۶، ص ۷۹

نکته دوم اینکه برای اثبات صدور روایت از لسان اهل بیت علیهم السلام، غیر از «وثوق مخبری» یعنی ثقه بودن همه راویان موجود در سند، راه دیگری به نام «وثوق خبری» است که بر این اساس، قوت سند، تنها یکی از راه‌های اطمینان به صدور روایت به‌شمار می‌آید و اگر سند ضعیف باشد، به کمک قرینه‌های دیگر مانند «موافق بودن مضمون خبر با عقل یا قرآن یا سنت قطعی یا اجماع فرقه امامیه» می‌توان وثوق لازم برای صدور را به‌دست آورد و آن روایت را حجت و قابل عمل دانست^۱ که این مقاله گنجایش پرداختن به آن را ندارد.

نتیجه‌گیری:

برخی از روایات مربوط به قیام امام زمان علیه‌السلام که ناظر بر خشونت در برپایی حکومت آن حضرت است، در برخی پژوهشگران، ایجاد ذهنیت کرده است. ما در این مقاله تلاش کرده‌ایم تعدادی از آن روایات را گردآوری نمائیم و با بررسی سندی آن روایات، ضعف سندی آن‌ها را آشکار سازیم. در خصوص روایات مورد نظر نکاتی قابل ذکر است:

الف: برخی از احادیث، از جهت منبع قوی هستند ولی برخی، از منابع متأخر نقل شده‌اند که جزو منابع مهم حدیثی از جهت اعتبار به‌شمار نمی‌آیند.

ب: دسته‌ای از روایات، مرفوعه هستند و سند آن‌ها، اتصال به معصوم ندارد.

ج: یکی از روایات، مرسل است یعنی سلسله سند روایت، نقل نشده است.

با عنایت به نکاتی که ذکر شد اسناد روایات مورد نظر را مورد بررسی و ارزیابی قرار داده‌ایم و در نتیجه، راویان ثقه، ممدوح، مهمل و ضعیف را مشخص نموده‌ایم.

پس از بررسی رجال اسناد، مشخص گردید که به‌جز چند روایت معدود، اکثر روایات، غیرمعتبر هستند و چنین نتیجه‌گیری می‌شود که شیوه حضرت در برپایی حکومت، بر اساس خشونت نخواهد بود و تا جایی که ناچار به استفاده از خشونت نشوند، چنین اتفاقی رخ نخواهد داد.

۱. عده الاصول، ص ۱۴۳-۱۴۵

پیشنهادات

- باتوجه به نکاتی که در این مقاله به آن اشاره شد، موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:
- ۱- مؤلفانی که در خصوص قیام و حکومت امام زمان علیه‌السلام قصد تألیف کتاب یا مقاله دارند حتماً از منابع معتبر استفاده نمایند.
 - ۲- علاوه بر اهمیت منبع مورد استفاده، توجه به فرد فرد رجال یک سند هم، دارای اهمیت است.
 - ۳- ضرورت دارد شیوه‌های فرهنگی حضرت در برپایی حکومت، در کتب متعددی به اطلاع جهانیان به‌ویژه علاقه‌مندان آن حضرت رسانده شود.

فهرست منابع

- «امام مهدی علیه السلام، احیاگر شریعت»، نصرت الله آیتی، فصلنامه مشرق موعود، ۱۳۸۷ش، شماره ۵ و ۷.
- «بررسی چند حدیث شبهه ناک درباره ی عدالت آفتاب عالم تاب»، علی اکبر مهدی پور، فصلنامه ی انتظار، ۱۳۸۳ش، شماره ۱۴.
- «درنگی بر روایات قتل های آغازین دولت مهدی (عج)»، نجم الدین طبسی، فصلنامه انتظار، ۱۳۸۱ش، شماره ۶.
- «شمیم رحمت»، سیدصادق شیرازی، فصلنامه انتظار، ۱۳۸۳، شماره ۱۱ و ۱۲.
- اختیار معرفه الرجال (رجال طوسی)، محمد بن حسن طوسی، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۷۳ش.
- اصول کافی، محمدبن یعقوب کلینی، تهران، اسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- بحارالانوار الجامعه لدرر اخبارالأئمه الطهاره، محمدباقر بن محمدتقی مجلسی، ۱۳۹۸ق. تهران، اسلامیه.
- خلاصه الاقوال فی معرفه احوال الرجال، (رجال العلامه الحلی)، حسن بن یوسف بن مطهر حلّی، نجف اشرف، دارالذخائر، ۱۴۱۱ق.
- دلائل الامامة، محمد بن جریر بن رستم طبری آملی صغیر، محقق و مصحح: قسم الدراسات الاسلامیة مؤسسه البعثه، قم، بعثت، ۱۴۱۳ق.
- دلیل روشن، نصرت الله آیتی، قم، مؤسسه آینده روشن، ۱۳۹۳ش.
- الذریعه الی تصانیف الشیعه، آقابزرگ تهرانی، بیروت، دارالاضواء. (بی تا).
- رجال ابن داود، حسن بن علی بن داود حلّی، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ق.
- رجال ابن غضائری، احمد بن حسین واسطی بغدادی (ابن غضائری)، قم، دارالحدیث، ۱۳۶۴ش.
- الرجال الکشی، محمدبن عمر کشی، قم، مؤسسه آل البيت (ع)، ۱۳۶۳ش.
- رجال برقی، احمد بن محمد بن خالد برقی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲ش.
- رجال نجاشی، احمد بن علی نجاشی، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۶۵ش.
- عده الاصول (العده فی اصول الفقه)، محمد بن حسن طوسی، قم، (بی جا)، ۱۴۱۷ق.

علل الشرايط، محمدبن علی ابن بابويه، ترجمه: ذهنی تهرانی، قم، انتشارات مؤمنین، ۱۳۸۰ش.

عیون اخبار الرضا، محمدبن علی ابن بابويه، تهران، نشر جهان، ۱۳۷۸ق
الغیبه (کتاب الغیبه للحجه)، محمد بن حسن طوسی، قم، دارالمعارف الاسلامیه، ۱۴۱۱ق.
الغیبه، محمد بن ابراهیم نعمانی. ترجمه: جابر رضوانی، قم، انتشارات نگاه آشنا، ۱۳۸۹ش.
الغیبه، محمد بن ابراهیم نعمانی، تحقیق: علی اکبر الغفاری، تهران، مکتبه الصدوق، ۱۳۹۷ق.

فهرست طوسی، محمد بن حسن طوسی، قم، مکتبه المحقق الطباطبایی، ۱۴۲۰ق.
قصص الأنبياء(ع)، سعید بن هبه الله قطب الدین راوندی، محقق و مصحح: غلامرضا عرفانیان یزدی، مشهد، مرکز پژوهش های اسلامی، ۱۴۰۹ق.

کلیات فی علم الرجال، جعفر سبحانی، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۴۱۰ق.
مختصر بصائر الدرجات، حسن بن سلیمان بن محمد حلی، قم، الرسول المصطفی (بی تا).
مشایخ الثقات، میرزا غلامرضا عرفانیان، قم، مطبعه امیر، ۱۴۱۶ق.
مصباح الاصول(مباحث حجج و امارات)، سیدابوالقاسم خویی، تقریرات: سیدمحمدسرور واعظ حسینی بهسودی، قم، مکتبه الداوری، ۱۴۱۷ق.
منطق فهم حدیث، سیدمحمدکاظم طباطبایی، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، ۱۳۹۰ش.